

ЎСМИР ЁШИДАГИ ЎҚУВЧИЛАРНИ ЎЗИНИ-ЎЗИ ТАРБИЯЛАШДА ДИДАКТИК ЎЙИНЛАРНИНГ ТАРБИЯВИЙ АҲАМИЯТИ

DOI: <https://doi.org/10.53885/edinres.2022.4.4.027>

Оқбўтаев Жамшид Йўлдошевич,

*Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети “Педагогика ва психология”
кафедраси ўқитувчиси*

Мазкур мақолада ўсмир ёшидаги ўқувчиларни ўзини-ўзи тарбиялашда дидактик ўйинларнинг тарбиявий аҳамияти илмий-назарий жиҳатдан ёритиб берилган. Шунингдек мақолада, таълимни ахборотлаштириш шароитида “ўқувчилар жамоасининг ижтимоий аҳамиятга эга мақсадларнинг мавжудлиги” педагогик жараёнда ўзини-ўзи тарбиялаш тушунчаси мазмун моҳиятини очишга ёрдам берувчи, ўзига хос тушунча ва педагогик категориялар тизимини акс эттирувчи педагогик шарт-шароитлар, шакл, метод ва воситаларини тўғри танлашга боғлиқ эканлиги тўғрисида тадқиқотчи тажрибаларига асосланган фикрлари баён этилган

Калит сўзлар: умумий ўрта таълим тизими, дидактика, ижтимоий муҳит, ўқувчилар жамоаси, ўсмир ёшидаги ўқувчи, ўзини-ўзи тарбиялаш, дидактик ўйинлар, тарбиявий аҳамияти, педагогик таъсир воситалари.

ВОСПИТАТЕЛЬНОЕ ЗНАЧЕНИЕ ДИДАКТИЧЕСКИХ ИГР В САМООБРАЗОВАНИИ ШКОЛЬНИКОВ ПОДРОСТКОВ

Акбутаев Джамшид Юлдашевич,

*Преподаватель кафедры педагогики и психологии Узбекского государственного
университета мировых языков*

В данной статье научно и теоретически освещается воспитательное значение дидактических игр в самовоспитании подростков. Также в статье рассматривается понятие самообразования в педагогическом процессе в условиях информатизации образования на основе опыта исследователя.

Ключевые слова: система общего среднего образования, дидактика, социальная среда, студенческое сообщество, школьник-подросток, самовоспитание, дидактические игры, воспитательная значимость, средства педагогического воздействия.

EDUCATIONAL SIGNIFICANCE OF DIDACTIC GAMES IN SELF- EDUCATION OF SCHOOLCHILDREN AND TEENAGERS

Akbutaev Jamshid Yuldashevich,

*Lecturer at the Department of Pedagogy and Psychology, Uzbek State University of World
Languages*

This article scientifically and theoretically highlights the educational value of didactic games in the self-education of adolescents. The article also discusses the concept of self-education in the pedagogical process in terms of informatization of education based on the experience of the researcher.

Keywords: system of general secondary education, didactics, social environment, student community, teenage student, self-education, didactic games, educational significance, means of pedagogical influence.

Ўсмир ёшидаги ўқувчиларни ўзини-ўзи тарбиялаш жараёнининг назарий негизлари таълим-тарбия жараёнига бориб тақалади, таълим-тарбия жараёни эса ўзининг мустақкам илмий-назарий пойдеворига асосланади.

Ўсмир ёшидаги ўқувчиларнинг ҳатти-ҳаракатлари, ахлоқи ва қарашларини тизимлаштириш учун педагогик таъсир воситалари билан бир қаторда, уларнинг жамоавий ижодий фаол ташаббуслари, ўқувчилар жамоасининг ижтимоий аҳамиятга эга

мақсадларнинг мавжудлиги муҳим педагогик аҳамият касб этади.

Таълимни ахборотлаштириш шароитида “ўсмир ёшидаги ўқувчиларни ўзини-ўзи тарбиялашда ижтимоий аҳамиятга эга мақсадларнинг мавжудлиги” педагогик жараёнда ўзини-ўзи тарбиялаш тушунчаси мазмун моҳиятини очишга ёрдам берувчи, ўзига хос тушунча ва педагогик категориялар тизимини акс эттирувчи педагогик шарт-шароитлар, шакл, метод ва воситаларини тўғри танлашга боғлиқдир. Ўқувчиларда жамоада ишлаш кўникмаларини шакллантириш мезонлари, шакллари ва воситалари тажриба- синов ишлари давомида аниқлаштирилди.

1.1-расм. Ўсмир ёшидаги ўқувчиларни ўзини-ўзи тарбиялаш жараёнини такомиллаштириш мезонлари

Мавжуд детерминация (сабабий боғланишларни аниқлаш) асосида ўқувчиларни ўзини-ўзи тарбиялаш кўникмаларини ривожлантириш босқичлари ва шакллари таҳлил қилиш учун, бу жараённинг педагогик хусусиятларини ўрганиш мақсадга мувофиқдир. Шунингдек, ўсмир ёшидаги ўқувчиларни ўз фаолиятини назорат қилишга ундовчи шахсий қизиқишлари ва эҳтиёжлари билан боғлиқ майлларини ҳам ўрганиш муҳим аҳамиятга эга. Аммо мазкур майллар ўзининг мазмуни, шакли, йўналиши жиҳатидан ҳар хил бўлиб, англаган ва англамаган бўлиши мумкин. [2;]

Изланишларимиз натижаларининг кўрсатишича, ўсмир ёшидаги ўқувчиларни ўзини-ўзи тарбиялаш жараёнини такомиллаштириш ўқувчиларда турли хил сабаблар ва ҳолатлар таъсирида ҳосил бўлади. Бу сабаблар ўзини ахлоқий такомиллаштириш, ўз тенгқурлари доирасида эътибор қозониш, катталар орасида ўз мустақиллигини кўрсатиш, воқеа-ҳодисаларни билишга қизиқиш, касб эгаллаш эҳтиёжи, спорт мусобақасида ғолиб чиқиш истаги, бошқалардан ажралиб туриш, хаёлини қамраб олган нарсага интилиш, яқин ёки ҳурмат қиладиган кишилар эътиборини қозониш ва ҳоказо бўлиши мумкин.

Ўсмир ёшидаги ўқувчиларни ўзини-ўзи тарбиялаш жараёнини такомиллаштириш майллари баъзан салбий ва ижобий ҳам бўлиши ҳам мумкин. Ўқувчиларда шаклланган нотўғри тасаввурлар, ғараз мақсадлар, ҳар қандай йўл билан бошқалардан устун бўлишга интилиш салбий майлларнинг асосини ташкил этади. Масаланинг мураккаблиги шундаки, ривожланаётган ўқувчи шахсини турли фаолиятга ундовчи истаклар айна бир вақтда амал қилади. Бунда ўқувчига кучли таъсир қилувчи истак унинг фаолиятида ҳал қилувчи аҳамият касб этади.

Умуман ўқувчиларни ўзини-ўзи тарбиялаши учун ўқувчилар жамоасидаги ўрни албатта, жамоа билан қандайдир умумий мақсад ёки тилаклар, умумий белгиларнинг уйғунлиги бўлиши шарт. Масалан, ўқувчилар жамоаси учун умумий нарсалар кўп (ўқув фаолияти, билим олиш, ёшларга хос бирликлар (ўқувчи, спорт, маълум тўғарақларга таълим олиш истаги ва ҳоказо).

Ўсмир ёшидаги ўқувчиларни ўзини-ўзи тарбиялаш жараёнини дастлабки даврларида тарбиявий жараёнлар билан боғлиқ икки хил таъсирни ажратиш мумкин:

1. Ўқувчиларни ўзгартириш, ривожлантириш имкониятига эга бўлган ташқи

ижтимой таъсирлар;

2. Уларни узлуксиз ривожлантирадиган ички педагогик таъсирлар.

Бу таъсирлар ўзида муҳим кўрсаткичларни мужассамлаштириб, педагогик ишнинг муваффақияти учун етарли тайёргарлик ва уларни ҳисобга олишни такозо қилади. Улар ўзаро бир-бирига боғлиқ бўлиб, қуйидагича табақалаштирилади.

-ўқитувчининг ўсмир ёшидаги ўқувчиларни ўзини-ўзи тарбиялаш жараёнини такомиллаштириш жараёнига раҳбарлик қилиши;

- ўқувчилар жамоасининг ривожланганлик даражасини ҳисобга олиши;

- ўқувчиларнинг ўқув ва ҳаётий фаолияти билан боғлиқ бўлган жамоани бошқариш усулларининг танланганлиги.

Юқоридагиларнинг ҳар бири ўсмир ёшидаги ўқувчиларни ўзини-ўзи тарбиялаш жараёнини учун муҳим педагогик аҳамиятга эга. Ўқитувчининг креатив потенциалининг ривожланганлиги, уларни билиши ва амалий фаолиятига тадбиқ этиши уларнинг касбий маҳоратига боғлиқдир.

-ўқувчиларнинг билимдонлиги, ўзини англаши ва ўзини билиш даражаси;

-ўқувчиларнинг ўз ички дунёсини ўзгартиришга нисбатан интилишининг мавжудлиги;

- ҳар бир жамоа аъзосининг ахлоқий идеалга эгалиги;

- ўқувчилар жамоасининг иродавий сифатларининг тарбияланганлиги билан асосланади. [4;]

Психологик адабиётлар таҳлилига кўра ўсмирлик йиллари – ота-оналар учун ҳам, болалар учун ҳам мураккаб давр. Бу ёшда фарзандлар ўз фикрини энг тўғри деб ҳисоблашади. Ота-оналар ҳам кичкинтой деб ҳисоблаб юрган боласининг энди ўз фикрини, ўз қарашларини аён қилишларини қабул қилишлари қийин бўлади. Айниқса, фақат боласининг ғамида яшайдиган оналарда бу жараён қийин кечади.

Бунда улар ўзларини худди энди боласига кераксиз бўлиб қолгандай ҳис қилишлари мумкин. Болалар ҳам ўзларини ақлан катта бўлгандай ҳис қилишса-да, моддий ва жисмоний жиҳатдан ота-онага тобе бўлиб қолаверади. Барча тушунмовчиликлар шундан келиб чиқади. [3;]

Юқоридаги психологик мулоҳазаларга таяниб ўсмирлик даврида ўзини-ўзи тарбиялаш жараёнида мотивлар ҳосил қилишда дидактик ўйинларнинг ўрни бекиёсдир. Ўйинсиз том маънодаги ақлий ривожланиш бўлиши мумкин эмас. Дидактик ўйинлар ўсмир ёшидаги болаларда маълум сифатларни шакллантиришда катталар – ўқитувчилар, тарбиячилар, ота-оналар томонидан қўлланиладиган усул. Ўйин воситасида ўқувчиларнинг билим ўзлаштириш жараёни қулайлашади, жамоадошлари билан илиқ психологик муносабатда бўлишга ўрганади, шунингдек, уларда муомала маданияти шаклланади.

Ўйин воситасида боланинг шахси шаклланади, унда келгусида ўқув ва меҳнат фаолиятини ташкил этиш ва инсонлар билан муносабатга киришишга оид руҳий хусусиятлар шаклланади. Ўйин орқали ўсмир ёшидаги ўқувчиларнинг дунёқараши ўзгаради, миллий ва умуминсоний кадриятлари такомиллашиб боради.

Ўқувчиларнинг ўйин фаолияти жуда кўп соҳа олимлари – файласуфлар, социологлар, биологлар, санъатшунослар, этнографлар, айниқса, педагоглар ва психологларни кизиқтиради. Педагогик адабиётларда ўсмир ёшидаги ўқувчиларни психикасининг ривожланишида, маданий ҳордиқ олишида ўйин ҳал қилувчи аҳамиятга эга, деб қаралади. Фақат ўйиндагина болада шахснинг ҳамма томонлари бирликда ва ўзаро таъсирда шаклланади. Ўйингина бола психикасида ривожланишнинг юқорироқ босқичига ўтиш учун муҳим замин яратади.

Дидактик ўйинлар эса ўрганилаётган воқеа ва ҳодисаларнинг имитацион модели яратилиши соҳасидаги муҳим фаолиятдир. Дидактик ўйинлар орқали ўсмир ёшидаги ўқувчиларни ўзини-ўзи тарбиялаш имкониятлари шундан иборатки, ўйиннинг бошқа фаолият турларидан муҳим фарқи, унинг предмети инсон фаолияти эканлигидир. Дидактик ўйинларда фаолиятнинг асосий тури асосий тури ҳамкорликдаги ўқув фаолиятидир.

Дидактик ўйинларнинг бошқа фаолият турларидан фарқланадиган муҳим белгилари унинг таркибий қатъийлигидир. Қ.М.Азизова интернет мақоласида дидактик ўйинларнинг

таркибий компонентлари сифатида куйидагиларни кўрсатиб ўтган: 1. Ўйин мантиғи. 2. Ўйиннинг ҳаракати. 3. Ўйин қоидаси. Ўйин мантиғи асосан унинг сарлавҳаси акс этади. Ўйин ҳаракати жараёнида ўқувчиларнинг билиш фаоллигини ошириш, ўқувчиларнинг ўз қобилиятини намоён қилиш, ўйин мақсадига эришиш учун ўз билими, кўникма ва малакаларини қўллашга имконият яратилади. [8;]

Ҳақиқатдан ҳам дидактик ўйинларда маълум бир натижага эришилади. Биз кўзлаган мақсад дидактик ўйинлар орқали ўсмир ёшидаги ўқувчиларни ўзини-ўзи тарбиялаш, ўз ҳатти ҳаракатларини оқилона баҳолай олишга эришишдан иборат бўлиб, тадқиқотларимиз жараёнида дидактик ўйин технологиялари амалга ошириладиган ўйинларни такомиллаштиришга эришдик. Дидактик ўйинларни асосан фанлар кесимида дарс мавзуларига боғлаб ўтказишга ҳаракат қилдик. Мавзу моҳиятидан келиб чиқиб ролли ва ишбилармон ўйинлардан фойдаландик. Қуйида биз мазкур ўйинлардан намуна келтирамиз. Тадқиқот жараёнида ўйин қоидаларига амал қилган ҳолда “ўйин тартибини” ўзгартириш имконини яратдик.

Ишчанлик ўйини дарси — дарс мавзуси бўйича масалаларни ҳал этиш жараёнида ўқувчиларнинг фаол иштирок этишини таъминлаш орқали янги билимларни ўзлаштириш машки. Ролли ўйин дарси — дарс мавзуси бўйича масалаларни ўрганишда ўқувчиларга олдиндан маълум ролларни тақсимлаш ва дарс жараёнида шу ролни бажаришларини ташкил этиш асосида билимларни мустаҳкамлаш дарси.

Театрлаштирилган дарс — дарс мавзуси билан боғлиқ сахна кўринишлари ташкил этиш орқали дарс мавзуси бўйича чуқур, аниқ маълумотлар бериш дарси.

Компьютер дарси — тегишли ўқув фани бўйича дарс мавзусига доир компьютер материаллари (мультимедиа, виртуал ўқув курси ва шу кабилар) асосида ўтиладиган дарс.

Ким ошди савдоси дарси — ўқув фани айрим бўлимлари бўйича билимларни ҳар бир ўқувчи қанчалик кўп билишини намоён этиш дарси.

Интеграл (интеграциялашган) дарс — бир нечта фанларга доир ва интеграциялаш учун қулай бўлган мавзулар бўйича ташкил қилинган дарс бўлиб, ўқувчиларнинг турли фанларга қизиқишларини орттириб, таълим жараёнидаги фаолликларини таъминлайди. [1;5;8;]

Тажриба ва қузатишларимизга таяниб айтишимиз мумкинки, бундай дарслар ўқувчиларга фанларга боғлиқликни ўргатиш орқали уларда ўз дунёқарашини кенгайтириш, инсонпарварлик туйғуларини шакллантириш билан бир қаторда, жамоада ўзини тутиш тартиб қоидалари, ижодий тафаккурларини ривожлантиришга хизмат қилади.

Ролли ҳамда ишбоп ўйинлар. Айни вақтда таълимни ташкил этишда ролли ҳамда ишбоп ўйинлардан самарали фойдаланишга эътибор берилмоқда. Ўйин чоғида маҳсулдор эмас, балки жараёнли фаолият ташкил этилганлиги боис таҳсил олувчилар тасвирий вазиятларни яратиш асосида ўзларининг атроф-муҳитга бўлган муносабатларини табиий намоён эта оладилар. Ўйинли фаол фаолият эса уларнинг ижодий имкониятларини ошириб, тафаккурини ривожлантиришга ёрдам беради. Таҳсил олувчиларнинг назарий билимларни амалий кўникма ва малакаларга айлантириш, уларда таълимий фаолликни юзага келтириш, уларни ижтимоий муносабатлар жараёнига кенг жалб этишда ролли ҳамда ишбоп ўйинлар ўзига хос ўрин тутади.

Ўйин технологиялари таълим самарадорлигини таъминлаш, таҳсил олувчиларда фаолликни юзага келтириш, билим, кўникма, малакаларни шакллантириш, вақтни қисқартириш, таълимни жадаллаштиришга ёрдам беради.

Ўйин жараёнида намоён бўлувчи психологик хусусиятлар ҳар таҳсил олувчига шахсий имкониятларини намоён эта олиш имконини беради, уларнинг ижтимоий ҳаётда эгаллаган ўрнини барқарорлаштиради, уларда ўз-ўзини бошқариш кўникмаларини ҳосил қилади.

Ўйин технологиялари назарий билимларни мустаҳкамлаб, амалий кўникмаларнинг малакаларга айланишини таъминлаб қолмай, таҳсил олувчиларда муайян ахлоқий, иродавий сифатларни ҳам тарбиялайди. [8;]

Педагог ва психолог олимлар - Д.Н.Узнадзе, Л.С.Выготский, А.Н.Леонтьев, С.А.Шмаков, Г.К.Селевко, П.Я.Гальперин, И.Оллоёров, А.А.Вербицкий ва бошқалар ўйинга асосланувчи фаолиятнинг моҳияти, уларнинг ўзига хос хусусиятлари, имкониятлари борасида тадқиқот ишларини олиб борганлар. Айни вақтда биз бу борада зарур назарий ва амалий маълумотларга эгамиз.

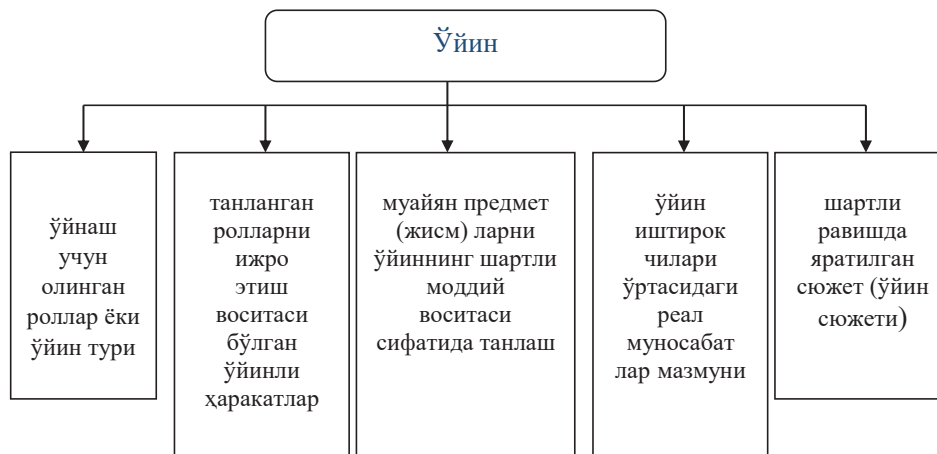
Ўйинларни ташкил этиш мақсадлари қуйидагилардир:

- таълимий (дидактик) мақсад;
- тарбиявий мақсад;
- фаолиятни ривожлантиришга йўналтирувчи мақсад;
- ижтимоий мақсад.

С.Каллаганнинг таъкидлашича, ролли ўйинларнинг муваффақиятли ташкил этилиши учун бир қатор шартларга амал қилиш зарур. Улар қуйидагилардир:

- жамоа аъзолари ўртасида самимий муҳитни қарор топтириш;
- ўйин жараёнида қатъий талаблар қўйилишини инкор этиш;
- ўқитувчи ва таҳсил олувчиларнинг эркин, бемалол, ўзига ишонган ҳолда, хотиржам ҳаракат қилишларига эришиш;
- синфда қулай шароитнинг мавжуд бўлиши (шовқин даражасини назорат қилиш, таҳсил олувчиларни чалғитувчи ҳаракатларни содир этмаслик);
- синфда тартиб ва тинчликни сақлаш мақсадида таҳсил олувчиларнинг ўйин фаоллигига таъсир қилмаслик.

Г.К.Селевконинг фикрича, ўйин психопедагогик жараён саналиб, у қуйидаги тузилмага эга бўлади: [5:]

Хулоса қилиб айтганда, ўсмир ёшидаги ўқувчиларни ўзини-ўзи тарбиялашда дидактик ўйинларнинг тарбиявий аҳамияти катта бўлиб, ўйинда маълум бир дидактик мақсад қўйилади ва бу мақсадга эришиш ўқувчиларда маънавий ва ақлий қониқиш ҳиссини шакллантиради. Дидактик ўйинлар ўқитувчи учун ўқувчиларнинг билимларни ўзлаштириши ёки ўзлаштирилган билимларни амалиётга қўллаши кўрсаткичи ҳисобланади. Дидактик ўйинларнинг барча таркибий компонентлари ўзаро боғлиқ бўлиб, улардан бирортасининг бўлмаслиги мумкин эмас. Боланинг тенгдошлари билан биргаликдаги ўйинлари уни тенгдошлари билан яқинлаштиради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1.Махмудов М.Х. Таълимни дидактик лойиҳалаш. Тошкент, А.Қодирий номидаги халқ мероси., - 2002. – Б.79.

2.Зиёмуҳаммадов Б., Абдуллаева Ш. Илғор педагогик технологиялар. - Т.: «Абу Али Ибн Сино», 2001.

3.Ғозиев Э. Тафаккур психологияси (Дорилфунун талабалари учун қўлланма) -Т.: Ўқитувчи, 1990.-184 б

4.Pedagogika (Pedagogika nazariyasi va tarixi) Oliy o'quv yurtlari uchun darslk. J.Yasanbaeva va b. O'zR Oliy va o'rta – maxsus ta'lim vazirligi. – Toshkent “Noshir” 2011. 456 b.

5.Методологик аспект. Педагогик технология: муаммо ва истиқболлар (замонавий педагогик технологиянинг илмий-назарий асослари). Муаллифлар гуруҳи. / Т.:ОЎМКХТМ, 300 бет.

6.Torrance E. P. The nature of creativity as manifest in the testing. // R.Sternberg, T.Tardif (eds.)/ The nature of creativity. Cambridge: Cambr. Press, 1988. –P.43–75.

7. Шарипов Ш.С.Дидактик воситалар мажмуаси. Тошкент 2009. www.pedagog.uz

8.file:///C:/Users/99891/Downloads/talim-samaradorligini-oshirishda-didaktik-yinlarning-uvchi-shahsining-shakllanishidagi-rni